

Голові разової спеціалізованої вченої ради
Харківського національного університету
імені В. Н. Каразіна
доктору історичних наук, професору
Юрію ВОЛОСНИКУ
майдан Свободи, 4, м. Харків, 61022

Рецензія

офіційного рецензента, кандидата історичних наук, доцента, доцента кафедри права, національної безпеки та європейської інтеграції Навчально-наукового інституту «Інститут державного управління» Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна Мелякова Антона Володимировича на дисертаційну роботу Скрипниченка Юрія Федоровича «Експлуатація нацистським режимом трудових ресурсів Харківщини в роки Другої світової війни», подану на здобуття наукового ступеня доктора філософії з галузі знань 03 Гуманітарні науки за спеціальністю 032 Історія та археологія

1. Обґрунтування вибору теми дослідження.

Вибір теми дисертаційного дослідження Ю. Ф. Скрипниченка зумовлений сукупністю наукових та суспільно-політичних чинників. Історія примусової праці населення окупованих нацистською Німеччиною українських територій належить до тих сюжетів, які впродовж кількох десятиліть залишалися заручниками ідеологічної кон'юнктури: у радянській історіографії оstarбайтери фактично перебували на маргінесі дослідницької уваги, а сам факт перебування на роботах у Райху тривалий час поставав радше як підстава для підозри, ніж як предмет наукового аналізу. Лише з відкриттям архівів та розвитком усноісторичних студій в Україні сформувалася повноцінна дослідницька традиція вивчення цього явища.

Наукова актуальність роботи полягає передусім у її регіональному вимірі. Попри наявність ґрунтовних узагальнювальних праць з проблематики примусової праці (Г. Г. Грінченко, Т. В. Пастушенко, Т. Д. Лапан, О. В. Потильчак, В. А. Полуда та ін.), Харківщина досі не отримала спеціального комплексного дослідження. Між тим саме цей регіон становить особливий дослідницький інтерес: як один з найбільших промислових, транспортних, наукових та аграрних центрів України він від початку опинився у фокусі

економічних планів Третього райху, а його перебування у зоні військової адміністрації вермахту, а не в межах Райхскомісаріату «Україна», зумовило відмінну від решти українських земель конфігурацію органів, що розпоряджалися робочою силою, та іншу динаміку трудової політики. Додаткової специфіки надавав прифронтовий характер території та неодноразова зміна воєнної ситуації протягом 1941-1943 рр.

Суспільно-політичний вимір актуальності теми визначається продовженням широкомасштабної збройної агресії Російської Федерації проти України. Практики примусової депортації цивільного населення з тимчасово окупованих територій, фільтраційні процедури, залучення мешканців окупованих громад до робіт на потреби армії агресора демонструють відтворення механізмів, які мають виразні історичні аналогії. Дослідження Ю. Ф. Скрипниченка створює наукове підґрунтя для коректного, історично вивіреного зіставлення таких практик, а отже – і для документування та юридичної кваліфікації сучасних злочинів.

2. Оцінка змісту дисертації, її завершеності в цілому та оформлення.

Дисертаційна робота має чітку структуру і складається з анотацій українською та англійською мовами, переліку умовних скорочень, вступу, трьох розділів, поділених на дев'ять підрозділів, висновків до кожного розділу, загальних висновків, списку використаних джерел та літератури (809 найменувань) і додатків. Загальний обсяг дисертації – 318 сторінок, з яких основний текст – 200 сторінок; робота містить 18 таблиць та 14 додатків на 26 сторінках.

Перший розділ «Історіографія, джерела та методологія дослідження» присвячений характеристиці інформаційної бази та методологічного інструментарію. В аналізі історіографії автор послідовно застосовує хронологічний принцип, виокремлюючи чотири етапи розвитку радянських студій (1941-1945; друга половина 1940-х – 1950-ті; кінець 1950-х – перша половина 1980-х; друга половина 1980-х – 1991 р.), окремо розглядаючи

західну (А. Даллін, Е. Гомзе, Д. Фрід, Г. Куромія, У. Герберт, В. Якобмайер, М. Шперер та ін.), діаспорну (В. Косик, М. Марунчак) та сучасну українську історіографію. Заслуговує на схвалення те, що здобувач не обмежується бібліографічним переліком, а простежує залежність дослідницьких підходів від ідеологічного та політичного контексту.

У підрозділі 1.2 схарактеризовано джерельний комплекс, який автор класифікує на п'ять груп: офіційні документи, збірники документів, періодика, кінохроніка й агітаційні матеріали, джерела особового походження. Опрацьовано матеріали Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України, Центрального державного архіву громадських об'єднань України і, насамперед, Державного архіву Харківської області, зокрема фондів Ф.р-3080 «Німецьке господарське командування «ВІКДО», Ф.р-3736 «Колекція документів про німецько-окупаційний режим на території Харківської області», Ф.р-3081 «Харківська біржа праці», Ф.р-3079 «Управа 2-го району», Ф.р-3077 «Пропаганда штафель У-3», Ф.р-3201. Таке поєднання окупаційного діловодства, радянської звітної документації та его-документів створює необхідні передумови для перехресної верифікації даних. Підрозділ 1.3 містить характеристику принципів (науковості, історизму, об'єктивності, системності, антропоцентризму) і методів дослідження, а також спробу впорядкування понятійного апарату, передусім щодо співвідношення дефініцій «остарбайтер», «іноземний працівник», «примусовий працівник», «трудові ресурси».

Другий розділ «Політика нацистського окупаційного режиму у сфері трудових ресурсів на Харківщині» розкриває механізми експлуатації безпосередньо на території регіону. У підрозділі 2.1 проаналізовано економічні мотиви окупаційної влади щодо промислового, транспортного, наукового та аграрного потенціалу Харківщини, наслідки політики «випаленої землі» під час відступу радянських військ і запровадження загальної трудової повинності. Підрозділ 2.2 присвячений інституційному забезпеченню трудової мобілізації — діяльності комендатури, міської та районних управ,

будинкоуправлінь, управління машинно-тракторних станцій і, насамперед, бірж праці як центральної ланки обліку та розподілу робочої сили. У підрозділі 2.3 розглянуто умови праці та соціальне становище працюючих: 54-годинний робочий тиждень, тарифну сітку і реальний рівень оплати, продовольче забезпечення, систему пільг для родин працівників та каральні санкції за ухиляння.

Третій розділ «Вербування трудових ресурсів Харківщини для роботи в Німеччині» присвячений другому виміру проблеми – переміщенню населення до Райху. У підрозділі 3.1 детально відтворено вербувально-пропагандистську кампанію початкового етапу окупації: діяльність відділів праці й пропаганди, окупаційну пресу («Нова Україна», «Харківські короткі зведення», «Харків'янин»), стінні газети, плакати, кінопропаганду, листи остарбайтерів, показові поїздки, професійні курси, а також залучення до агітації православного духовенства. Підрозділ 3.2 розкриває перехід до примусових форм мобілізації після призначення Ф. Заукеля генеральним уповноваженим з використання робочої сили, механізм квотування, розсилання повісток, облави, медичні та поліцейські перевірки, умови транспортування, а також практики ухиляння та вплив Руху Опору. Підрозділ 3.3, побудований переважно на матеріалах усної історії, реконструює повсякдення харків'ян у Райху: табірне розміщення, режим праці, харчування, оплату, дисциплінарні покарання, захворюваність і смертність, а також міжнаціональні контакти східних робітників.

Виклад матеріалу логічний та послідовний, кожен розділ завершується узагальнювальними висновками, які кореспондують із загальними висновками роботи. Оформлення дисертації в цілому відповідає вимогам наказу Міністерства освіти і науки України від 12.01.2017 р. № 40. Водночас при підготовці роботи до захисту доцільно доопрацювати зміст (із зазначенням сторінок структурних частин), уніфікувати написання назви дисертації на титульному аркуші, а також структурувати список використаних джерел та літератури відповідно до тієї класифікації, яку сам автор запропонував у

підрозділі 1.2, оскільки нині архівні справи, збірники документів, періодика та наукові праці подані єдиним алфавітним переліком.

3. Зв'язок дисертації з науковими програмами, планами, темами.

Дисертаційне дослідження виконано на кафедрі історії України Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна в межах науково-дослідної теми «Історія освіти та культури України (кінець XVII–XIX ст.)» (державний реєстраційний № 8 від 21 жовтня 2022 р.).

4. Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків та рекомендацій, сформульованих у дисертації.

Обґрунтованість наукових положень дисертації забезпечується репрезентативністю та різнотипністю залученої джерельної бази. Автор послідовно поєднує три групи джерел різного походження – документацію окупаційних установ, радянську звітну й фільтраційну документацію та джерела особового походження, - що дає змогу верифікувати дані шляхом їх зіставлення. Особливо слід відзначити критичне ставлення здобувача до відомостей Надзвичайної державної комісії та радянської репатріаційної звітності: автор аргументовано вказує на ідеологічну зумовленість частини цих матеріалів, а також на те, що під час репатріації колишні оstarбайтери були змушені приховувати обставини свого виїзду, що безпосередньо позначилося на достовірності анкетних даних щодо співвідношення добровільного й примусового виїзду.

Позитивно вирізняє роботу і прагнення автора вписати регіональний матеріал у ширші контексти – загальнонімецької програми залучення робочої сили зі Сходу, діяльності апарату Ф. Заукеля, економічної політики вермахту в зоні військової адміністрації. Висновки, сформульовані у роботі, є розгорнутими, спираються на конкретний фактичний матеріал і в цілому кореспондують з поставленими дослідницькими завданнями.

5. Основні наукові результати та їх новизна.

Найвагомішим результатом дослідження є цілісна реконструкція експлуатації трудових ресурсів Харківщини як двовимірного явища, що охоплювало як використання праці безпосередньо в регіоні, так і організоване переміщення населення до Третього райху. Такий підхід дозволив автору подолати характерну для попередніх студій дослідницьку розірваність між «історією окупації» та «історією оstarбайтерства».

Уперше системно схарактеризовано інституційний механізм трудової мобілізації на Харківщині: показано роль бірж праці, вербувальних комісій, районних управ і будинкоуправлінь, процедуру реєстрації, обліку кваліфікації та стану здоров'я населення, механізм вручення повісток і систему підстав для звільнення від трудової повинності.

Переконаливо доведено, що окупаційна влада поєднувала заохочувальні та каральні інструменти: з одного боку – обмежену соціальну допомогу, податкові послаблення, пільги родинам працюючих, «охоронні листи» на майно тих, хто виїжджав до Райху, професійні курси; з іншого – штрафи, арешти, дисциплінарні покарання, санкції щодо родичів осіб, які ухилялися, і розстріли за саботаж. Показано і динаміку цього співвідношення: поступове згорання агітаційно-заохочувальних практик та перехід до відвертого примусу й облав у другій половині 1942 - на початку 1943 р.

Заслуговує на увагу теза автора про вплив руйнувань, спричинених відступом частин Червоної армії наприкінці літа – на початку осені 1941 р., на подальшу трудову поведінку населення: втрата житла, комунальної інфраструктури й засобів до існування перетворювала працю на окупаційних підприємствах на спосіб фізичного виживання. Це положення є дискусійним, проте аргументованим і важливим для розуміння реальних меж «добровільності» в умовах окупації.

Грунтовно досліджено вербувально-пропагандистську кампанію, зокрема функціонування окупаційної періодики, механізм використання листів оstarбайтерів як агітаційного інструменту та залучення церковних

структур. Показано зворотний вплив Руху Опору: агітаційна діяльність підпілля й поширення правдивих свідчень про умови праці в Райху звужували базу добровільного вербування і спонукали окупаційну адміністрацію до посилення репресивних форм мобілізації.

Значний фактологічний внесок становить опрацювання статистичного матеріалу – насамперед статево-вікових та соціально-професійних зрізів вивезеного населення на прикладі Ленінського (нині Холодногірського) району Харкова, а також узагальнення даних про кількість депортованих з регіону.

Нарешті, вагомим результатом є реконструкція повсякденного досвіду харківських оstarбайтерів на основі усних історій, мемуарів і приватного листування: умов проживання й харчування, режиму праці, системи покарань, причин високої смертності, а також стратегій адаптації та міжнаціональної солідарності примусових робітників.

6. Повнота викладу основних положень дисертації в опублікованих працях.

Основний зміст і результати дисертаційного дослідження висвітлено у 68 публікаціях, з яких 29 – наукові статті у фахових виданнях України, а ще 39 – праці апробаційного характеру. Усі публікації є одноосібними, що засвідчує самостійність здобувача у постановці й розв’язанні наукової проблеми.

Тематика публікацій охоплює всі ключові дослідницькі питання роботи: історіографію та методологію проблеми, джерелознавчі сюжети, діяльність бірж праці, вербувально-пропагандистську кампанію, механізми примусового вивезення, гендерний вимір оstarбайтерства, повсякдення й історичну пам’ять про примусових робітників. Результати дослідження пройшли широку апробацію на всеукраїнських та міжнародних науково-практичних конференціях у Харкові, Києві, Вінниці, Дніпрі, Одесі, Полтаві, Львові, Сумах, Тернополі, Ніжині та інших наукових центрах.

7. Важливість для науки та практики одержаних автором дисертації результатів.

Наукове значення роботи полягає передусім у тому, що вона є першим спеціальним комплексним дослідженням трудової експлуатації населення Харківщини в період нацистської окупації. Запропонована автором реконструкція дозволяє розглядати регіон не як ілюстрацію до загальноукраїнських тенденцій, а як самостійний дослідницький кейс, специфіка якого визначалася перебуванням у зоні військової адміністрації та прифронтовим статусом території. Це створює підстави для подальших порівняльних студій регіональних моделей окупаційної трудової політики.

Практичне значення результатів дослідження виявляється у кількох площинах. Матеріали дисертації можуть бути використані при підготовці підручників, навчальних посібників і спеціальних курсів з історії України та історії Другої світової війни, у музейній і виставковій діяльності, в освітніх та комеморативних проєктах у сфері публічної історії. Окремої уваги заслуговує потенціал роботи для міжнародної наукової співпраці у вивченні примусової праці, а також для аналітичного забезпечення сучасної державної політики документування та кваліфікації злочинів, пов'язаних із примусовою депортацією й експлуатацією цивільного населення на тимчасово окупованих територіях України.

8. Дотримання академічної доброчесності.

За результатами аналізу тексту дисертації та публікацій автора порушень академічної доброчесності, ознак фальсифікації чи фабрикації даних не виявлено. Наявні текстові збіги є самоциткуванням раніше опублікованих праць здобувача, на які у тексті наведено відповідні посилання. Робота виконана самостійно, містить авторську аргументацію, а всі запозичені положення супроводжуються покликаннями на джерела та літературу.

9. Дискусійні положення та зауваження до змісту дисертації.

1. У вступі сформульовано сім дослідницьких завдань, три з яких стосуються історіографії, джерельної бази та методології, тобто змісту першого розділу. Водночас проблематика третього розділу – вербування, добровільний виїзд та примусове вивезення населення Харківщини до Третього райху, тобто той сюжет, якому присвячено найбільший за обсягом розділ роботи, - прямо не відображена в переліку завдань. Загальні висновки, натомість, налічують п'ятнадцять позицій. Вважаємо за доцільне узгодити мету, завдання, структуру роботи та висновки, що зробило б архітектуру дослідження прозорішою.

2. Ключовий статистичний показник дослідження – кількість осіб, вивезених з Харківщини, - потребує розгорнутішого джерелознавчого коментаря. Автор сам переконливо доводить, що звітність Надзвичайної державної комісії та репатріаційних органів зазнавала ідеологічного коригування, а анкетні дані репатріантів були деформовані страхом переслідувань. За таких обставин доцільно окремо пояснити методику підрахунку, зазначити, на яку саме дату й на які адміністративні межі поширюється цифра, а також зіставити її з наявними в історіографії оцінками.

3. Понятійна дихотомія «добровільний – примусовий» виїзд, винесена в назви підрозділів 3.1 і 3.2, потребує додаткової проблематизації. У сучасній історіографії (У. Герберт, Г. Г. Грінченко, Т. В. Пастушенко) поняття добровільності в умовах окупації розглядається як принципово умовне: голод, руйнування, безробіття та колективна відповідальність родин перетворювали «добровільний» вибір на вимушений. Здобувач фактично поділяє цю позицію у висновках, однак у структурі роботи вона не відрефлексована. Крім того, у методологічному підрозділі варто було б розкрити зміст понять «трудова повинність» і «примусова праця» в їхньому міжнародно-правовому вимірі (стаття 52 Гаазької конвенції 1907 р., кваліфікації Нюрнберзького трибуналу), що посилює б аргументацію роботи.

4. Автор слушно наголошує, що специфіка Харківщини визначалася її входженням до зони військової адміністрації вермахту. Проте це продуктивне

спостереження не доведено до систематичного порівняння: у роботі бракує зіставлення практик трудової мобілізації в зоні військової адміністрації та в Райхскомісаріаті «Україна», а також з сусідніми прифронтовими регіонами. Так само поза спеціальною увагою залишилася вкрай важлива для теми обставина неодноразової зміни воєнної ситуації в регіоні – звільнення Харкова в лютому та повторна окупація в березні 1943 р.

5. У хронологічних межах дослідження автор передбачає частковий вихід за межі окупаційного періоду для простеження післявоєнних наслідків трудової експлуатації, зокрема долі вивезених мешканців Харківщини та особливостей їх репатріації. Однак у структурі роботи цей сюжет окремо не розгорнуто. Між тим повоєнний вимір проблеми – фільтраційні процедури, соціальна стигматизація колишніх оstarбайтерів, а також компенсаційні програми німецького фонду «Пам'ять, відповідальність і майбутнє» початку 2000-х рр., які сформували значний масив персоніфікованих джерел, - становить логічне завершення теми і міг би бути принаймні окреслений.

10. Загальні висновки щодо дисертаційної роботи.

Висловлені зауваження мають переважно дискусійний характер, стосуються здебільшого питань структурування матеріалу та уточнення методологічних позицій і не знижують загальної наукової цінності дослідження, яке має виразний авторський характер, спирається на широкую джерельну базу та містить нові наукові результати.

Дисертаційна робота Скрипниченка Юрія Федоровича «Експлуатація нацистським режимом трудових ресурсів Харківщини в роки Другої світової війни» є завершеним самостійним науковим дослідженням, що має наукову новизну, теоретичне і практичне значення. За актуальністю, змістом, повнотою викладу результатів у наукових публікаціях, обсягом та оформленням вона відповідає вимогам «Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора

філософії», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 12.01.2022 р. № 44 (зі змінами), а також наказу Міністерства освіти і науки України від 12.01.2017 р. № 40 «Про затвердження Вимог до оформлення дисертації» (зі змінами).

Виходячи з цього, вважаю, що Скрипниченко Юрій Федорович заслуговує на присудження йому наукового ступеня доктора філософії з галузі знань 03 Гуманітарні науки за спеціальністю 032 Історія та археологія.

Офіційний рецензент,
кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри права, національної безпеки
та європейської інтеграції ННІ «Інститут
державного управління» Харківського
національного університету
імені В. Н. Каразіна

Антон МЕЛЯКОВ

ПРОТОКОЛ
створення та перевірки кваліфікованого та удосконаленого електронного підпису

Дата та час: 16:23:34 04.08.2026

Назва файлу з підписом: Меляков_Скрипниченко_рецензія.pdf.asice
Розмір файлу з підписом: 133.1 КБ

Перевірені файли:

Назва файлу без підпису: Меляков_Скрипниченко_рецензія.pdf
Розмір файлу без підпису: 136.8 КБ

Результат перевірки підпису: Підпис створено та перевірено успішно. Цілісність даних підтверджено

Підписувач: МЕЛЯКОВ АНТОН ВОЛОДИМИРОВИЧ

П.І.Б.: МЕЛЯКОВ АНТОН ВОЛОДИМИРОВИЧ

Країна: Україна

РНОКПП: 2773708271

Організація (установа): ФІЗИЧНА ОСОБА

Час підпису (підтверджено кваліфікованою позначкою часу для підпису від Надавача): 16:23:33 04.08.2026

Сертифікат виданий: КНЕДП АЦСК АТ КБ "ПРИВАТБАНК"

Серійний номер: 5E984D526F82F38F04000000E3EA4901EC971A07

Алгоритм підпису: ДСТУ 4145

Тип підпису: Удосконалений

Тип контейнера: Підпис та дані в архіві (розширений) (ASiC-E)

Формат підпису: З повними даними для перевірки (XAdES-B-LT)

Сертифікат: Кваліфікований

Версія від: 2026.07.08 13:00

Голові разової
спеціалізованої вченої ради
Харківського національного
університету імені В. Н. Каразіна
д.і.н, професору Юрію ВОЛОСНИКУ
майдан Свободи 4, м. Харків, 61022

ВІДГУК

офіційного опонента, доцента кафедри українознавства, культурології та історії науки Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут, кандидата історичних наук, доцента Дворкіна Ігоря Володимировича на дисертаційну роботу Скрипниченка Юрія Федоровича «Експлуатація нацистським режимом трудових ресурсів Харківщини в роки Другої світової війни», подану на здобуття ступеня доктора філософії з галузі знань 03 Гуманітарні науки за спеціальністю 032 Історія та археологія.

1. Обґрунтування вибору теми дослідження.

Вивчення подій Другої світової війни на теренах України посідає чільне місце серед пріоритетів сучасної української історіографії. Нині український народ знову змушений проходити крізь випробування повномасштабного збройного конфлікту. Саме тому воєнна трагедія середини ХХ століття, а також пам'ять про неї залишаються знаковою темою для української держави, академії та суспільства. Аналіз українського виміру Другої світової війни, зокрема специфіки окупованої Харківщини, залишається серед тем, що досліджуються на дисертаційному рівні.

Важливість пам'ятання та вшанування жертв Другої світової війни, а також констатація вчинення націонал-соціалістичним (нацистським) та комуністичним тоталітарними режимами на території України численних злочинів проти людства та людяності, воєнних злочинів та злочинів геноциду були зафіксовані на законодавчому рівні (Закон України «Про увічнення перемоги над нацизмом у Другій світовій війні 1939–1945 років», 2015 р.). Серед численних злочинів нацистського окупаційного режиму – експлуатація мирного населення, вивезення на роботи до Німеччини примусових робітників з України.

Дисертація Юрія Скрипниченка присвячена комплексному дослідженню використання робочої сили Харківщини у 1941–1943 рр. під час окупації регіону нацистською Німеччиною. Як зазначає автор, у роботі проаналізовано організаційні засоби управління та правові механізми, через які німецька влада намагалася ефективно залучити робочу силу Харківщини для забезпечення воєнно-економічних потреб Третього Райху. Особливе місце в дослідженні займає аналіз політики примусового вивезення мешканців Харківщини на роботу до Німеччини.

Тема, обрана Ю.Ф. Скрипниченко, є надзвичайно актуальною як з наукової, так і з суспільно-політичної точки зору. Дослідження подібних тем стало повноцінно можливим із здобуттям Україною незалежності. Як зазначає автор, протягом десятиліть після завершення Другої світової війни тема залишалася мало вивченою через ідеологічні обмеження радянської історіографії. Відкриття архівів, розвиток сучасних напрямів історичних досліджень, зокрема усної історії, а також критичне переосмислення радянських інтерпретацій подій війни уможливили дослідження, що розглядається. На жаль, сьогодні Харківщина знову перебуває у центрі подій повномасштабної війни. Додаткової актуальності тема набуває через сучасні реалії російсько-української війни, а саме примусові депортації цивільних громадян із тимчасово окупованих територій, використання їхньої праці у воєнних і господарських цілях РФ, запровадження фільтраційних процедур, примусові роботи та залучення населення до будівництва оборонних споруд.

2. Оцінка змісту дисертації, її завершеності в цілому і оформлення.

Робота складається зі вступу, трьох розділів, дев'яти підрозділів, висновків, списку використаних джерел (809 найменувань) і додатків. Загальний обсяг дисертації – 318 сторінок, основний обсяг – 182 сторінки. Робота містить 18 18 додатків (на 19 сторінках).

Вступ до дисертаційної роботи Ю. Ф. Скрипниченка побудовано відповідно до чинних вимог та написано на високому академічному рівні. Традиційно обґрунтовано актуальність теми дослідження, вказано на зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами; визначено мету, дослідницькі завдання, об'єкт та предмет дослідження, його наукову новизну, географічні та хронологічні межі.

Перший розділ традиційно присвячений аналізу історіографії проблеми, джерельної бази та методологічної основи дисертаційного дослідження. Автор роботи виділяє два хронологічні етапи наукової розробки проблеми: 1) 40 - 80-ті роки ХХ ст.; 2) 90-ті роки ХХ ст. – перша чверть ХХІ ст. У першому етапі окремо розглянуто радянську, західну (американську та німецьку) та діаспорну (українську) історіографію. Другий етап розділено на українську, західну (німецьку, англійську); російську та білоруською історіографію. Сучасну історіографію автор доповнює окремим пунктом, присвяченим регіональним студіям. Це вагомий плюс роботи, адже демонструє, що автор не зупинявся в аналізі здобутків українських дослідників виключно на Харківщині.

Загальна кількість джерел дисертаційного дослідження вражає – понад 280 позицій. Автор виділяє 6 блоків джерел: документи офіційних державних установ з фондів українських архівів, збірники документів, періодичні видання,

кінохроніка та джерела особового походження. Джерельна база є досить репрезентативною та дозволяє вирішити поставлені дослідницькі завдання.

У п.1.3. йдеться про принципи, на яких побудоване дослідження, а саме: принципи науковості, історизму, об'єктивності, системності, антропоцентризму. Виходячи з наведених принципів дослідження, автор обрав відповідний методологічний інструментарій, до якого увійшли загальнонаукові, спеціально-історичні та міждисциплінарні методи.

Другий розділ присвячений політиці нацистського окупаційного режиму у сфері трудових ресурсів на Харківщині. Ю. Скрипниченко розкриває такі проблеми, як запровадження загальної трудової повинності та примусової праці; заходи окупаційної влади щодо використання трудових ресурсів; умови праці та соціальне становище працюючого населення. Автор зазначає, що загальною метою нацистського режиму було максимальне використання трудових ресурсів українських територій для постійного задоволення різноманітних економічних потреб Третього Райху. Серед заходів у сфері трудових відносин, здійснених нацистською Німеччиною, було створення розгалуженого управлінського апарату, відкриття бірж праці та професійних навчальних закладів, а також проведення агітаційної кампанії. Дисертант приходять до висновку, що умови праці та соціального захисту були незадовільними; діяла жорстка система штрафів і покарань.

Третій розділ висвітлює вербування трудових ресурсів Харківщини для роботи в Німеччині. Під час окупації, починаючи з кінця 1941 р., проводилася вербувально-агітаційна кампанія щодо набору та «добровільного» виїзду населення Харківщини до Третього Райху. Автор констатує, що реалії транспортування та умов життя й праці в Німеччині не відповідали обіцянкам окупаційної влади. Надалі у розділі йдеться про примусове вивезення трудових ресурсів Харківщини до нацистської Німеччини. Зокрема, наведено аналіз демографічної структури депортованого населення. Зроблено висновок, що примусове вивезення робочої сили було продуманою політикою протягом усього періоду окупації; для її реалізації німецька влада створила цілу адміністративну систему; було примусово вивезено понад 160000 осіб цивільного населення Харківщини. Також у розділі, на основі спогадів харківських остарбайтерів, проаналізовано «соціальний захист» робітників під час перебування у Німеччині. Зроблено висновок про значну регламентацію та дисциплінарний контроль за працею та побутом депортованих мешканців Харківщини.

Висновки до розділів, а також загальні висновки сформульовані чітко та відповідають змісту дисертації. Додатки містять важливі узагальнюючі відомості.

Список використаних джерел і літератури налічує 809 позицій (з яких понад 280 - історичні джерела), що свідчить про ґрунтовний підхід дисертанта до проведення дослідження.

Дисертація є завершеною науковою працею, а її оформлення відповідає вимогам «Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії» (постанова Кабінету Міністрів України від 12.01.2022 р. № 40 «Про затвердження вимог до оформлення дисертації»).

3. Зв'язок дисертації з науковими програмами, планами, темами, грантами.

Тематика дисертаційного дослідження є складовою науково-дослідної програми «Історія освіти та культури України (кінець XVII–XIX ст.)», що розробляється на кафедрі історії України Харківського національного університету імені В.Н.Каразіна).

4. Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації.

Наукові положення дисертаційного дослідження Скрипниченка Ю.Ф. є обґрунтованими, а висновки – самостійними, логічними й закономірними. Зміст дисертаційної роботи охоплює всі ключові аспекти заявленої теми дослідження. Визначена у вступі мета успішно досягнута, а окреслені завдання дисертаційного дослідження виконані.

5. Основні наукові результати, одержані автором, та їх новизна.

Основний зміст та результати дисертаційного дослідження подано у 68 наукових публікаціях, з них 29 наукових статей – у фахових виданнях України, 39 наукових праць, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у створенні цілісної концепції економічного використання праці Харківщини Третім Райхом. Доведено, що німецька окупаційна влада на Харківщині цілеспрямовано поєднувала заохочувальні та репресивні механізми запровадження загальної трудової повинності для місцевого населення. На підставі архівних матеріалів встановлено масштаби примусового залучення цивільного населення Харківщини до праці на території Третього Райху.

6. Практичне значення одержаних результатів.

Теоретична та практична значущість дослідження не викликає сумнівів. Практичне значення роботи полягає в можливості використання її результатів у розробці навчальних курсів з історії Другої світової війни, історії нацизму,

окупаційної політики та примусової праці. Матеріали дисертації можуть бути застосовані у дослідженнях, присвячених порівнянню форм економічного використання праці в різних регіонах Європи.

7. Дотримання академічної доброчесності.

Можна констатувати відсутність порушень академічної доброчесності у дисертаційному дослідженні Юрія Скрипниченка. Усі результати, винесені автором на захист, отримані самостійно та містяться в опублікованих одноосібних роботах.

8. Дискусійні положення та зауваження до змісту дисертації.

Дисертаційне дослідження Юрія Скрипниченка можна оцінити в цілому позитивно, проте маємо висловити наступні зауваження та рекомендації, що можуть бути використані автором у подальших дослідженнях:

- Не можна не погодитися з автором, що «сьогодні, в умовах широкомасштабної війни Російської Федерації проти України, проблема історичної тяглості окупаційних практик знову набуває значущості» (С. 21, 22). Водночас, було би доцільно привести приклади, можливо у висновках, щодо сучасних примусових депортацій цивільних громадян із тимчасово окупованих територій, використання їхньої праці у воєнних і господарських цілях РФ, запровадження фільтраційних процедур тощо. Тим паче, автор вказує на історичні паралелі сучасної війни з практиками нацистського окупаційного режиму.
- У вступі (С.25) автор декларує застосування у дисертації цифрових методів гуманітаристики, зокрема використання геоінформаційних інструментів (GIS) для просторової реконструкції місць мобілізації та трудових об'єктів. Проте, власне, у тексті дисертаційного дослідження, а також у додатках до нього немає подібних просторових реконструкцій. На нашу думку, подібні реконструкції були б дуже інформативними та підсилили б додатки.
- Параграф 1.1. «Стан дослідження проблеми» загалом достатньо інформативний і містить аналіз основних досліджень, дотичних до дисертації. Водночас у кількох містах у згаданому параграфі та в роботі в цілому бракує посилань, а також є певні невідповідності. Наприклад, на с. 32 згадується наукова збірка «Німецько-нацистський окупаційний режим» (1965 р.), що містить праці І. І. Слинька, М. В. Ковалю, В. С. Ковалю. На вказану збірку посилання відсутнє. Окрім цього, у списку літератури та

джерел є кілька робіт із вказаною назвою (п.446, 530 та 531), але жодна з них не датована 1965 р. Тож не зрозуміло, про яку саме збірку йдеться на с.32.

- У розділі 1.3., говорячи про застосування у дослідженні методу реконструкції «для зображення подій і обставин певної історичної реальності на основі історичних джерел, свідчень учасників та наукового моделювання» (с. 77) було би доцільно вказати, де саме у роботі цей метод застосовується. Крім того, описує застосування методу реконструкції німецьким дослідником фон Плато. Проте посилання на роботу цього дослідника на с. 77, а також у списку використаних джерел і літератури немає.
- У тексті дисертації зустрічаються великі блоки, що складаються із цитат з робіт інших дослідників (наприклад, с.90). Посилання на ці цитати коректні, втім, застосування розлогіх цитат було б більш доцільним, якби це були цитати з історичних джерел, а не з робіт інших авторів.
- Розділ 3.1. присвячений добровільному виїзду мешканців Харківщини до Німеччини. Автор ретельно аналізує це явище та робить ґрунтовні слушні висновки. На нашу думку, варто було більше зупинитися на розумінні самого явища «добровільності» в умовах надзвичайно жорсткого нацистського окупаційного режиму. Адже в умовах, коли людина їде до Німеччини через загрозу голодної смерті, спричинену економічним пограбуванням регіону тими самими окупантами, які «запрошують» на роботу до Німеччини, навряд чи це можна вважати свідомим добровільним вибором.
- Список джерел та літератури містить понад 800 позицій, проте в ньому відсутні чіткі рубрикатори (розподіл на архівні та опубліковані джерела). Архівні джерела розподілені за інституціями, втім окремо не виділено документи ДАХО (п.1-120), а також чітко не розділені джерела та література, остання розпочинається у списку з п.286.

9. Загальні висновки щодо дисертаційної роботи.

Отже, незважаючи на висловлені зауваження, які носять передусім рекомендаційний характер та можуть бути використані у подальших дослідженнях, можна зробити висновок, що дисертація Скрипниченка Юрія Федоровича «Експлуатація нацистським режимом трудових ресурсів

Харківщини в роки Другої світової війни» є самостійною, завершеною науковою працею, її висновки є цілком обґрунтованими. Наукові праці, опубліковані за темою дисертації, достатньо висвітлюють її основні положення та висновки. Можна констатувати відсутність порушень академічної доброчесності. Дисертаційне дослідження відповідає вимогам «Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України № 44 від 12.01.2022 р. Автор дисертації, Скрипниченко Юрій Федорович, заслуговує на присудження ступеня доктора філософії за спеціальністю 032 – історія та археологія.

Офіційний опонент –
кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри українознавства,
культурології та історії науки
Національного технічного університету
«Харківський політехнічний інститут»

Ігор ДВОРКІН

ПРОТОКОЛ
створення та перевірки кваліфікованого та удосконаленого електронного підпису

Дата та час: 16:14:26 06.08.2026

Назва файлу з підписом: Відгук_Ю.Скрипниченко (І.Дворкін).docx.asice
Розмір файлу з підписом: 2.1 МБ

Перевірені файли:

Назва файлу без підпису: Відгук_Ю.Скрипниченко (І.Дворкін).docx
Розмір файлу без підпису: 2.2 МБ

Результат перевірки підпису: Підпис створено та перевірено успішно. Цілісність даних підтверджено

Підписувач: ДВОРКІН ІГОР ВОЛОДИМИРОВИЧ

П.І.Б.: ДВОРКІН ІГОР ВОЛОДИМИРОВИЧ

Країна: Україна

РНОКПП: 3036211692

Організація (установа): ФІЗИЧНА ОСОБА

Час підпису (підтверджено кваліфікованою позначкою часу для підпису від Надавача): 16:14:27 06.08.2026

Сертифікат виданий: КНЕДП АЦСК АТ КБ "ПРИВАТБАНК"

Серійний номер: 5E984D526F82F38F040000004CB53601C475FA06

Алгоритм підпису: ДСТУ 4145

Тип підпису: Удосконалений

Тип контейнера: Підпис та дані в архіві (розширений) (ASiC-E)

Формат підпису: З повними даними для перевірки (XAdES-B-LT)

Сертифікат: Кваліфікований

Версія від: 2026.07.08 13:00

Голові разової спеціалізованої вченої ради
Харківського національного
університету імені В. Н. Каразіна
д.і.н, професору Юрію ВОЛОСНИКУ
майдан Свободи 4, Харків, 61022

Відгук

офіційного опонента, кандидатки історичних наук, доцентки кафедри культурології, філософії та музеєзнавства Полтавського національного університету імені В. Г. Короленка Дмитренко Віти Іванівни на дисертаційну роботу Скрипниченка Юрія Федоровича «Експлуатація нацистським режимом трудових ресурсів Харківщини в роки Другої світової війни», подану на здобуття наукового ступеня доктора філософії з галузі знань 03 Гуманітарні науки за спеціальністю 032 Історія та археологія.

1. Обґрунтування вибору теми дослідження.

Наукова актуальність дисертаційного дослідження зумовлена його відповідністю тенденціям розвитку історичної науки, яка дедалі більше зосереджується на вивченні соціальної історії війни, історії повсякденності та антропологічному вимірі збройних конфліктів. У цьому контексті вивчення експлуатації трудових ресурсів дозволяє суттєво поглибити знання про життєдіяльність цивільного населення України в умовах окупації. Проблема використання людського потенціалу українських земель тривалий час висвітлювалася переважно в межах праць, присвячених історії Другої світової війни і подавала узагальнену картину нацистської політики на завойованих територіях. При цьому недостатньо дослідженими лишалися питання трудової політики окупаційної влади, особливостей експлуатації трудових ресурсів, механізмів рекрутування населення, стратегій адаптації людей до нових окупаційних практик на регіональному рівні.

За таких обставин, аналіз трудової політики нацистської адміністрації саме на Харківщині, становить суттєву цінність адже цей регіон вирізнявся високим рівнем індустріалізації, значною концентрацією промислових підприємств, транспортної інфраструктури та кваліфікованої робочої сили, що зумовило специфіку окупаційної політики. Тому, дисертаційне дослідження, присвячене експлуатації нацистським режимом трудових ресурсів Харківщини в роки Другої світової війни, є своєчасним, науково значущим і актуальним. Воно спрямоване на розв'язання важливої історичної проблеми, розширює наші уявлення про соціально-економічні механізми нацистської політики на українських землях та здійснює вагомий внесок у розвиток історіографії Другої світової війни, історії повсякденності й історичної антропології.

2. Оцінка змісту дисертації, її завершеності, в цілому та оформлення.

Дисертація складається з анотацій, списку публікацій здобувача за темою дослідження, переліку умовних скорочень, вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Загальний обсяг дисертації становить 318 сторінок, з яких 182 сторінки припадають на основний текст, 18 сторінок – на додатки. Список використаних джерел налічує 809 найменувань.

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми дослідження, розкрито її зв'язок із науковими програмами, планами, проєктами та темами, визначено мету, завдання, об'єкт і предмет дослідження, окреслено його хронологічні та територіальні межі. Висвітлено теоретико-методологічні засади дослідження, сформульовано положення наукової новизни, теоретичне та практичне значення одержаних результатів. Також охарактеризовано особистий внесок здобувача, наведено відомості про апробацію результатів дослідження та їх наукову публікацію.

У **першому розділі** проаналізовано стан розробленості проблеми, завдяки чому визначено основні лакуни, які автор заповнює цією роботою. Розглянуто джерельну базу, залучену для розв'язання поставлених задач, показано її потенціал для розкриття заявленої теми. Окреслено методологічний інструментарій, що використовується для досягнення поставленої мети.

У **другому розділі** досліджено політику нацистського окупаційного режиму у сфері трудових ресурсів на Харківщині. Дисертантом простежено процес запровадження загальної трудової повинності та системи примусової праці. Значну увагу приділено заходам окупаційної влади щодо використання трудових ресурсів. Розглянуто умови праці та соціальне становище працюючого населення.

У **третьому розділі** розглянуто питання вербування трудових ресурсів Харківщини для роботи в Німеччині. Вивчено обставини і мотиви добровільного виїзду та практику примусового вивезення трудових ресурсів Харківщини до Третього рейху. Окрему увагу приділено вивченню досвіду перебування в Німеччині харківських оstarбайтерів.

Висновки дисертації відповідають поставленим завданням, демонструють наукову новизну й практичну цінність роботи.

Список використаних джерел свідчить про те, що автор проаналізував сучасну історіографію та залучив до вирішення поставлених завдань широку джерельну базу.

Дисертація є завершеною науковою працею, а її оформлення відповідає вимогам «Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії», затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України №44 від 12.01.2022 р.

3. Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, грантами.

Дисертаційне дослідження є складовою науково-дослідної програми «Історія освіти та культури України (кінець XVII–XIX ст.)» (державний

реєстраційний № 8 від 21 жовтня 2022р.), що розробляється на кафедрі історії України Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна).

4. Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації.

Обґрунтованість сформульованих у дисертації наукових положень і висновків забезпечується належним застосуванням задекларованої методології дослідження. Автор коректно використовує комплекс загальнонаукових і спеціально-історичних методів, що дало змогу отримати достовірні результати та сформулювати аргументовані висновки. Достовірність і обґрунтованість одержаних результатів підтверджуються:

- чітким визначенням мети та завдань дослідження;
- ґрунтовним аналізом широкого кола наукової літератури;
- залученням репрезентативного комплексу історичних джерел, частина з яких уперше введена автором до наукового обігу;
- комплексним використанням сучасних методів історичного пізнання, адекватних предмету та завданням дослідження.

5. Основні наукові результати, одержані автором, та їх новизна.

Основні наукові результати та висновки дисертаційного дослідження пройшли належну апробацію під час участі автора у всеукраїнських і міжнародних наукових конференціях та знайшли відображення у наукових публікаціях. За результатами дослідження опубліковано 9 наукових статей у фахових виданнях України, включених до Переліку наукових фахових видань України категорії «Б», затвердженого Міністерством освіти і науки України, а також 39 тез доповідей за матеріалами всеукраїнських і міжнародних наукових конференцій.

Дисертант одержав такі наукові результати:

1. Вперше сформовано цілісне концептуальне бачення системи експлуатації трудових ресурсів Харківщини в умовах окупації як складової німецької воєнно-економічної політики. Доведено, що німецька окупаційна влада на Харківщині цілеспрямовано поєднувала заохочувальні та репресивні механізми запровадження загальної трудової повинності місцевого населення. Установлено масштаби примусового залучення цивільного населення Харківщини до праці на території Третього Рейху.

2. Удосконалено розуміння специфіки трудової політики нацистської влади у військовій зоні; механізмів діяльності вербувальних комісій; факторів, що визначали мотивацію населення до роботи; характеристику умов праці на німецьких підприємствах. Уточнено особливості поєднання добровільних і примусових форм праці на різних етапах окупації.

3. Подальшого розвитку набули дослідження історіографії та методології економічного використання праці; аналіз нацистської політики залучення трудового потенціалу регіону; характеристика пропагандистських заходів, що формували добровільну участь населення у праці; оцінка причин високої смертності серед робітників нацистських підприємств унаслідок тяжких умов, недостатнього харчування та антисанітарії.

6. Дотримання академічної доброчесності.

За результатами аналізу дисертаційної роботи та публікацій автора порушень академічної доброчесності не виявлено. Елементи фальсифікації чи фабрикації тексту в роботі відсутні.

7. Практичне значення одержаних результатів.

Полягає у визначенні напрямів подальших досліджень експлуатації трудових ресурсів Харківщини під час окупації регіону в 1941–1943 роках. Матеріали дослідження можуть бути використані для написання підручників, посібників та розробки спецкурсів з історії Другої світової війни. Результати дослідження можуть використовуватися для здійснення порівняльного аналізу питань експлуатації трудових ресурсів різних країн та регіонів у період Другої світової війни.

8. Дискусійні положення та зауваження до змісту дисертації.

Загалом, позитивно оцінюючи науковий рівень дослідження, вважаємо за необхідне висловити окремі положення дискусійного характеру:

1. У підрозділі 1.1 історіографічний аналіз побудовано за хронологічним і національним принципами, що є одним із традиційних підходів до систематизації наукової літератури. Водночас такий підхід сьогодні вже не повною мірою відповідає сучасним тенденціям історіографічного аналізу. На нашу думку, більш продуктивним було б застосування принципу «конуса», запропонованого Наталею Яковенко, який передбачає розгляд проблеми від широкого історіографічного контексту до спеціальних досліджень. Це дало б змогу органічніше вписати дисертацію в сучасний науковий дискурс, виразніше продемонструвати еволюцію підходів до вивчення проблеми та підкреслити значення новітніх історіографічних тенденцій і методологічних практик для дослідження заявленої теми.

2. У підрозділі 1.2 розглянуто джерельний комплекс дослідження, втім, автор не пояснює на основі якої класифікації здійснює розподіл аналізованих джерел.

3. У підрозділі 2.2 автор доходить висновку про невисоку ефективність заходів окупаційної влади щодо залучення цивільного населення до виконання трудової повинності. Проте наведений висновок не підкріплено належним кількісним аналізом, зокрема відсутнє порівняння чисельності осіб, залучених і не залучених до примусової праці, що певною мірою знижує рівень його аргументованості. Це зауваження видається особливо актуальним з огляду на наведені самим автором статистичні дані щодо кількості мешканців Харківщини, вивезених на примусові роботи до Німеччини, які могли б стати підставою для більш переконливого обґрунтування відповідного висновку.

4. Вважаємо, що в підрозділі 2.3 слід було б порівняти нацистський і радянський досвід умов праці в роки війни (тривалість роботи, наявність перерв, санітарні умови тощо), це відкрило б перспективи для ширших узагальнень та порівнянь.

5. Робота суттєво виграла б від наявності порівнянь практики експлуатації нацистським режимом трудових ресурсів Харківщини із іншими

окупованими територіями України. Це дозволило б чіткіше виокремити загальні тенденції й показати специфіку досліджуваного регіону.

9. Загальні висновки щодо дисертаційної роботи.

Дисертаційна робота Скрипниченка Юрія Федоровича «Експлуатація нацистським режимом трудових ресурсів Харківщини в роки другої світової війни», подана на здобуття наукового ступеня доктора філософії з галузі знань 03 – «Гуманітарні науки» за спеціальністю 032 – «Історія та археологія», є актуальною та завершеною науковою працею, яка виконана на належному науковому рівні з логічно та доступно викладеним матеріалом.

У роботі розв'язано важливе наукове питання, пов'язане з експлуатацією нацистським режимом трудових ресурсів Харківщини в роки Другої світової війни.

Здобувач Юрій Федорович Скрипниченко заслуговує на присудження йому наукового ступеня доктора філософії з галузі знань 03 – «Гуманітарні науки» за спеціальністю 032 – «Історія та археологія».

Дисертація відповідає вимогам Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 р. № 44 (редакція від 01.01.2024 р.). Дисертація оформлена згідно з вимогами Наказу МОН України від 12.01.2017 р. № 40 (із змінами, внесеними згідно з Наказом Міністерства освіти і науки № 759 від 31.05.2019 р.).

Офіційний опонент

кандидатка історичних наук, доцентка
кафедри культурології, філософії та
музеєзнавства

Полтавського національного
педагогічного університету
імені В. Г. Короленка

Віта

Віта ДМИТРЕНКО

ПРОТОКОЛ
створення та перевірки кваліфікованого та удосконаленого електронного підпису

Дата та час: 14:48:16 05.08.2026

Назва файлу з підписом: Дмитренко В.І._Відгук.pdf
Розмір файлу з підписом: 1.2 МБ

Перевірені файли:
Назва файлу без підпису: Дмитренко В.І._Відгук.pdf
Розмір файлу без підпису: 1.2 МБ

Результат перевірки підпису: Підпис створено та перевірено успішно. Цілісність даних підтверджено

Підписувач: ДМИТРЕНКО ВИТА ІВАНІВНА
П.І.Б.: ДМИТРЕНКО ВИТА ІВАНІВНА
Країна: Україна
РНОКПП: 2892412709
Організація (установа): ФІЗИЧНА ОСОБА
Час підпису (підтверджено кваліфікованою позначкою часу для підпису від Надавача): 14:48:03 05.08.2026
Сертифікат виданий: КНЕДП АЦСК АТ КБ "ПРИВАТБАНК"
Серійний номер: 5E984D526F82F38F0400000045E79A01A2748707
Алгоритм підпису: ДСТУ 4145
Тип підпису: Удосконалений
Тип контейнера: Підписаний PDF-файл (PAdES)
Формат підпису: З повними даними для перевірки (PAdES-B-LT)
Сертифікат: Кваліфікований

Версія від: 2026.07.08 13:00

Голові разової спеціалізованої вченої ради
Харківського національного університету
імені В.Н. Каразіна
професору Юрію Волоснику
майдан Свободи 4, м. Харків, 61022

ВІДГУК

Офіційного опонента, доктора історичних наук, професора, завідувача кафедри історичної та громадянської освіти Київського столичного університету імені Бориса Грінченка на дисертаційну роботу Скрипниченка Юрія Федоровича «Експлуатація нацистським режимом трудових ресурсів Харківщини в роки другої світової війни» подану на здобуття наукового ступеня доктора філософії з галузі знань 03 «Гуманітарні науки» за спеціальністю 032 Історія та археологія.

1. Обґрунтування вибору теми дослідження.

У процесі ведення війни та окупації територій інших країн німецька армія дуже швидко виснажувалась і потребувала поповнення ресурсів та налагодження поставок сировини. На окупованих територіях України також з'являлись центри виробництва та забезпечення німецьких військових підрозділів продовольством та необхідними обладунками. Одним із таких потужних виробничих центрів стало місто Харків та Харківська область. Отже, ці виробничі центри потребували великої кількості робітників і, серед іншого, кваліфікованої робочої сили. Ця тема є важливою й актуальною ще й тому, що сьогодні на окупованих російською федерацією територіях відбуваються примусові депортації цивільних громадян та використання їхньої праці у розбудові воєнного потенціалу агресора.

Зважаючи на це, вивчення процесу запровадження нацистською владою на окупованій Харківщині загальної трудової повинності та системи

примусової праці є важливим для відновлення справжньої картини подій Другої світової війни на території України.

Крім того, у дисертаційному дослідженні розкрито форми і методи трудової експлуатації нацистами цивільного населення Харківщини та охарактеризовано боротьбу місцевого населення проти трудової експлуатації нацистським режимом. Це робить дослідження важливим не лише в локальному, а й у загальнодержавному контексті. Результати такого аналізу сприяють переосмисленню історії Харківщини та формують більш повне уявлення про процеси та події, що відбувались на означеній території у роки Другої світової війни.

2. Оцінка змісту дисертації, її завершеності в цілому і оформлення.

Дисертація представляє собою самостійне, завершене та цілісне наукове дослідження. Текст роботи добре структурований, викладений професійною науковою мовою, відрізняється високим рівнем методологічної культури та науковим стилем мовлення. Робота складається з 3 розділів, кожен з яких має підрозділи, містить загальні висновки та висновки до кожного підрозділу. Загальний обсяг роботи складають 318 сторінок друкованого тексту: 200 сторінок основного тексту, додатки, список використаних джерел та літератури (809 позицій).

У вступі обґрунтовано вибір теми дослідження, визначено мету й завдання. Встановлено предмет та об'єкт дослідження, окреслено його хронологічні та географічні межі, коротко описано теоретико-методологічну основу, визначено наукову новизну роботи. Визначено теоретичне та практичне значення дисертації, відзначено особистий внесок здобувача та подано інформацію про апробацію результатів дослідження.

У **першому розділі** проаналізовано історіографію дослідження, завдяки чому визначено основні аспекти трудової політики Третього Райху та її реалізації на окупованих територіях України, зокрема і Харківщини. Проаналізовано джерельну базу, залучену для розв'язання наукових задач, показано її репрезентативність для розкриття теми. Крім того, автор показав

методологічний інструментарій, який використовується для реалізації мети наукового дослідження.

У другому розділі досліджено трудову політику нацистського окупаційного режиму на Харківщині. Дисертант визначив структуру, функції, завдання та процес впровадження перерозподілу трудових ресурсів. Серед іншого, важливою стала реконструкція динаміки залучення населення до різного виду робіт та межі допустимості щодо соціально вразливих груп. У цьому контексті показано використання праці військовополонених, що виконувала функцію компенсаторного механізму трудових ресурсів.

У третьому розділі розкрито механізм вербування та депортації трудових ресурсів Харківщини до нацистської Німеччини, який показав, що трудова експлуатація населення регіону функціонувала як двоканальна система: через використання праці на місці в умовах окупації та організоване вилучення робочої сили шляхом переміщення цивільного населення до Третього Райху. Автор установив, що організаційний механізм депортацій на Харківщині спирався на багаторівневу систему примусу, у якій німецькі владні структури задавали цілі та квоти, а місцеві інституції виконували інструментальні функції обліку, контролю й відбору.

Висновки дисертаційної роботи підкреслюють наукову новизну проведених досліджень та логічно виходять із викладеного матеріалу, достатньо повно його відображають, дають відповідь на поставлені в роботі мету та завдання дослідження.

Список використаних джерел свідчить про те, що автором під час роботи було проаналізовано сучасні результати наукових досліджень як українських, так і закордонних фахівців.

Дисертація є завершеною науковою працею, а її оформлення відповідає вимогам «Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії» (постанова Кабінету

Міністрів України від 12.01.2022 р. № 44) та наказу Міністерства освіти і науки України від 12.01.2017 р. № 40 «Про затвердження Вимог до оформлення дисертації».

3. Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, грантами.

Дисертаційна робота Скрипниченка Ю. Ф. виконана в рамках науково-дослідної програми «Історія освіти та культури України (кінець XVII–XIX ст.)» (державний реєстраційний № 8 від 21 жовтня 2022 р.), що розробляється на кафедрі історії України Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна).

4. Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації.

Обґрунтованість наукових положень, висновків і рекомендацій забезпечено коректним використанням базових принципів історичного пізнання, загальнонаукових, спеціально-історичних методів.

Достовірність і обґрунтованість отриманих результатів забезпечується:

- залученням широкої джерельної бази, введенням до наукового обігу значного обсягу недосліджених архівних матеріалів;
- уточненням й використанням відповідного термінологічного апарату;
- апробацією отриманих наукових результатів на регіональних, всеукраїнських і міжнародних наукових конференціях;
- використанням результатів дисертації в наукових публікаціях, навчальному процесі у вищих навчальних закладах, музейних проектах.

5. Основні наукові результати, одержані автором, та їх новизна.

За змістом дисертація розкриває обрану тему, в цілому вирішує поставлену мету та завдання дослідження. Дисертація структурована відповідно плану. Стиль викладення матеріалу відрізняється науковістю,

логічністю, послідовністю. У результаті проведеного дослідження сформульовано низку нових наукових положень і висновків, запропонованих особисто здобувачем.

Дисертант одержав такі наукові результати:

1. сформовано цілісне концептуальне бачення системи експлуатації трудових ресурсів Харківщини в умовах німецької окупації як складової воєнно-економічної політики Третього Райху;
2. доведено, що німецька окупаційна влада на Харківщині цілеспрямовано поєднувала заохочувальні та репресивні механізми запровадження загальної трудової повинності місцевого населення;
3. на підставі архівних матеріалів встановлено масштаби примусового залучення цивільного населення Харківщини до праці на території Третього Райху, зокрема депортацію більше 160000 осіб.
4. Показано, що специфіка регулювання системи праці мешканців Харківщини у період окупації Третім Райхом у 1941-1943 рр. полягала в тому, що цей регіон входив до складу військової зони окупації, і діяльність місцевої адміністрації значним чином залежала від військових змін на фронтах

6. Практичне значення отриманих результатів.

Практичне значення одержаних результатів дисертації полягає у визначенні напрямів подальших досліджень експлуатації трудових ресурсів Харківщини під час окупації регіону Третім Райхом в 1941-1943 рр. Матеріали дослідження можуть бути використані істориками для написання підручників, посібників та розробки спецкурсів з історії Другої світової війни. Результати дослідження можуть стати в нагоді для здійснення міжнародного історичного співробітництва у питанні експлуатації трудових ресурсів різних країн та регіонів у період Другої світової війни.

Наукові результати мають також важливе соціальне значення, оскільки напряду пов'язані з громадянським вихованням та політикою пам'яті.

Використання одержаних результатів можливе також у музейній та екскурсійній роботі.

7. Дотримання академічної доброчесності.

За результатами аналізу дисертаційної роботи та публікацій автора порушень академічної доброчесності не виявлено. Елементи фальсифікації чи фабрикації тексту в роботі відсутні. Усі результати, які винесено автором на захист, отримані самостійно і містяться в опублікованих одноосібних роботах.

8. Дискусійні положення та зауваження до змісту дисертації.

На наш погляд, деякі важливі аспекти теми є дискусійними були або лишилися за межами тексту.

1. Дискусійним є питання етапів дослідження означеної проблеми. Зокрема, автор поділив історіографію 90-х років XX ст. – першої чверті XXI ст. на українську, загальну по Україні, праці по регіонах, спеціальні праці по Харківщині. Можливо варто було б зупинитись все ж таки на загальноукраїнській історіографії та регіональній, якщо в цьому, дійсно, є необхідність? Також питання: чому західна історіографія, а не зарубіжна?
2. Автор показує, що нацистська трудова політика стала тотальним примусом до включення у трудові відносини з окупаційною владою. Однак, не менш важливим у цьому ж контексті є питанням добровільного бажання місцевого населення увійти у трудові відносини зі встановленою адміністрацією з метою зберегти своє життя та життя родини. Чи досліджував дисертант яка частина населення Харківщини та які соціальні верстви населення були більш активними у цьому відношенні.
3. Відомо, що нацистська влада з метою збільшення трудових ресурсів на окупованих територіях, у тому числі й Харківщині відкривала

професійні школи та курси для молоді. Чи впливало це на загальну динаміку формування трудових ресурсів з числа українського населення?

4. У дисертаційному дослідженні показано масштаб депортацій цивільного населення з Харківщини. Яку роль у підготовці та здійсненні депортації чоловіків, жінок та дітей відігравали міська управа.
5. У третьому розділі дисертаційної роботи дисертант зазначає, що на дії нацистської адміністрації щодо депортації населення міста й області до Німеччини вплинула активна діяльність Руху Опору. Варто уточнити на які саме дії і якими засобами?

Проте зазначені зауваження та побажання не впливають на якість результатів дисертаційної роботи й обґрунтованість зроблених здобувачем висновків.

9. Загальні висновки щодо дисертаційної роботи.

Дисертаційна робота Скрипниченка Юрія Федоровича «Експлуатація нацистським режимом трудових ресурсів Харківщини в роки другої світової війни» подана на здобуття наукового ступеня доктора філософії з галузі знань 03 «Гуманітарні науки» за спеціальністю 032 Історія та археологія є актуальною, завершеною науковою працею, що виконана на належному науково-теоретичному рівні з логічно та доступно викладеним матеріалом.

У роботі вирішено важливе наукове завдання, яке полягає у комплексному аналізі проблеми експлуатації трудових ресурсів Харківщини під час окупації регіону Третім Райхом в 1941-1943 рр.; запровадження нацистською владою на окупованій Харківщині загальної трудової повинності та системи примусової праці; розкритті форм і методів трудової експлуатації нацистами цивільного населення Харківщини.

Здобувач Скрипниченко Юрія Федоровича заслуговує на присудження йому наукового ступеня доктора філософії з галузі знань 03 – «Гуманітарні науки» за спеціальністю 032 – «Історія та археологія».

Офіційний опонент:

завідувач кафедри історичної

та громадянської освіти

Київського столичного університету

імені Бориса Грінченка,

доктор історичних наук, професор

Оксана САЛАТА

Підписувач: САЛАТА ОКСАНА ОЛЕКСІЇВНА
П.І.Б.

САЛАТА ОКСАНА ОЛЕКСІЇВНА

Країна

Україна

РНОКПП

2379713746

Організація (установа)

ФІЗИЧНА ОСОБА

Час підпису (підтверджено кваліфікованою позначкою часу для підпису
від Надавача)

10:47:50 05.08.2026

Сертифікат виданий

КНЕДП АЦСК АТ КБ "ПРИВАТБАНК"

Серійний номер

5E984D526F82F38F0400000058BFF2002920D607

Алгоритм підпису

ДСТУ 4145

Тип підпису

Удосконалений

Тип контейнера

Підпис та дані в архіві (розширений) (ASiC-E)

Формат підпису

З повними даними для перевірки (XAdES-B-LT)

Сертифікат

Кваліфікований